

**ACTA
VIENNENSIA
OTTOMANICA**

Akten

**des 13. CIEPO – Symposiums
(Comité International des Études Pré-Ottomanes et Ottomanes)**

vom 21. bis 25. September 1998

in Wien

HERAUSGEGEBEN VON

**MARKUS KÖHBACH
GISELA PROCHÁZKA-EISL
CLAUDIA RÖMER**

WIEN 1999

IM SELBSTVERLAG DES INSTITUTS FÜR ORIENTALISTIK

‘Âlî’nin “*Künhü’l-Ahbâr*”ına Göre II. Selim ve III. Murad Devirlerinin Toplum Hayatına Genel Bir Bakış

MEHMET ŞEKER (İzmir)*

Gelibolulu Mustafa ‘Âlî (1541-1600), h.X/m.XVI. yüzyılda yaşamış, Osmanlı tarihçileri arasında çok tanınanlarından ve en önemlilerinden biridir. Bu yüzyılım gözde pâdişahı Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566) ile II. Selim (1566-1574), III. Murad (1574-1595) ve III. Mehmed (1595-1603) devirlerinde yaşayıp, devlet hizmetinde bulunan ‘Âlî, tarihçiliği yanında şiir ve nesir halinde yazılmış altmış civarında eser bırakmış bir kimsedir.

Eserleri arasında en ünlüsü “*Künhü’l-Ahbâr*”dır. ‘Âlî’nin en önemli eserlerinden birincisidir. Tarihçiliği ile meşhur olan ‘Âlî’ye bu ünü “*Künhü’l-Ahbâr*” sağlamıştır. Bu eser klâsik İslâm tarihi anlayışı ile yazılmış olmasına rağmen diğer tarihlerden ayrılan yanları fazladır; devrinin olaylarını, şahıslarını değerlendirişi ve eleştirmesi bakımından bu farklılık göze çarpmaktadır. Ayrıca, *Künhü’l-Ahbâr*’ın Osmanlılar’ı içine alan son bölümünde; Yıldırım Bâyezid ile II. Selim’e kadar yetişen vezirler, emirler, bilginler, şeyhler ve şâirler hakkında biyografik bilgiler verirken çoğu zaman söz konusu kişiler hakkındaki yargılarında isâbet etmiş olması bakımından da orijinaldir.

Özellikle ‘Âlî’nin kendi çağını içine alan bölümü – 1597 yılına kadar olan Osmanlı tarih ve biyografi eseri olması bakımından – tarihçiler için ana kaynak niteliği taşımaktadır. Zirâ, bu bölümde müellif, bizzat kendi yaşadığı ve şâhit olduğu olayları anlatmıştır. Hatta bu olayların bir çoğunun içinde bulunmuş olması bakımından da tarihinin en önemli bölümü olarak kabul edilmiştir.

Bu bildiri Gelibolulu Mustafa ‘Âlî’nin *Künhü’l-Ahbâr*’ının 1566-1599 yıllarında vukû bulan olayları içine alan bölümünü; eserin Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesindeki 920 numarada kayıtlı olan nüshayı asıl nüsha kabul ederek, bir metin neşri yapan Dr. FARİS ÇERÇİ’nin çalışması dikkate alınarak hazırlanmıştır. Bu bildiriyle biz, Osmanlı Devletinin XVI. yüzyılda içinde bulunduğu sosyal duruma, dönemin tarihçisinin gözüyle bir bakış affetmek; bu yüzden, devrin bozukluklarına belki de cesaretle ilk defa uyarıcı bir üslûpla dikkat çeken ‘Âlî’nin bakışını günümüz araştırmacılarının dikkatine sunmak istedik. *Künhü’l-Ahbâr*’ın içinden seçtiğimiz birkaç örnekle dönemin toplum yapısındaki sıkıntıları ve karışıklıkları tam olarak anlamak belki mümkün olamaz, ama devrin toplum hayatının durumuna genel bir bakışla da olsa yaklaşmamıza imkan verir.

I. ‘ÂLÎ’NİN DEVRİNDEN ŞİKÂyetLERİ VE TENKİTLERİ

II. Selim devrinde Basra taraflarında ve Yemen’de ortaya çıkan isyan ve karışıklıkların bastırılmasına çalışıldı ve Yemen’de bir takım yeni fetihler gerçekleştirildi. Cidde limanının gelirleri ile ilgili yeni düzenlemeler yapıldı. Kıbrıs fethedildi (1570). İnebahtı bozgunu (1571)nun ardından donanma yeniden güçlendirildi. Sel baskınlarının vukû bulduğu 1572 yılında, Ayasofya çevresinde düzenlemeler yapıldı. Venedik ve Halkü’l-Vâd (Tunus) seferleri vukû buldu.

‘Âlî’nin İnebahtı bozgununun üzerinde dururken Kılıç Ali Paşa’nın tedbirsiz davrandığından söz ederek; donanmanın kürekçilerinin tamam olmadığını, daha önemlisi, bu sefer sırasında Gelibolu ve sâir kıyı kasabalarına gelindikçe; yapılan uygulamaları tenkid ederek, şöyle yorumladığını görmekteyiz:

* Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İzmir, Türkiye.

“... *erbâb-ı hiref'den kendü kârına, kimi müslim ve kimi kâfir-i mahzûl nice fakîr-i zarîr-i nâma'kul cebren tutulurdu. Mücrimler gibi kürek hizmetine koşulup kaçmasunlar deyu ayaklarına kadana urulub ba'zı fukarâyı belây-ı nâgehânî gibi kapmışlar. Evine varmağa ve tedârikin görmeğe koyuvmeyüb anbarlara kapamışlar. Anlar mahbûs-ı giryân, ehl-i 'iyâlleri fakr u fâka ile ser-gerdân rûzân u şebân işleri Cenâb-ı Vâcibe tazarru '-ı bî-gerân ve nefrin u bed-du'âyâ müte'allik nâle vü figân olmakda iken, hiç olurmydı ki tonanmay-ı hümâyûna fırsât u nusret müyesser olaydı ve bunca göz yaşları deryâya karışub Tûfân-ı Nûh beliyâtını âfâka zâhir ü nümâyân itmeye idi...*”¹

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere, 'Âli'ye göre;

a. Donanmaya denizcilikle ilgisi olmayan kimseler gemici olarak alınmıştır.

b. Kendi çalışmaları ile kazançlarını temin eden bazı meslek mensupları gemilere alınmışlar, daha sonra da bunların kaçışlarını önlemek üzere ayaklarından bağlanmışlar.

c. Gönülsüz ve isteksiz, zorla gemilere alınan bu insanların geride kalan âileleri ve çocuklarının ağlayıp-inleyip bedduâ etmeleri de zaferin kazanılmasına imkân vermemiştir.

Görülüyor ki, dönemin bir bürokratu olan tarihçi 'Âli; devrinin uygulamalarını eleştirirken aynı zamanda, tarihî olayların arkasında yatan bir takım fizikî ve rûhî sebeplerin de göz ardı edilemeyeceği hususuna dikkat çekmektedir.

III. Murad, babası II. Selim'in sekiz yıllık padişahlığından sonra tahta geçti (982/1574). Şirvan eyâleti ile Dağistan'ın bazı emirleri, Gürcistan hâkimleri, Revan, Gence ve Tebrîz eyâletleri ve Hemedan itaat altına alındı. Yemen'de bazı yerler ele geçirildi. Engürüs vilâyetlerindeki Yanduk ve Papa eyâletleri onun zamanında alındı. Yine III. Murad zamanında, Bosna serhaddindeki Bihke ile bazı önemli kaleler de ele geçirildi.²

'Âli'nin “*ecdâd-ı 'izâmî kanûnuna muhâlif işlerine men' u def'a dikkati mukarrerdi*”³ diye kaydettiği Haremağası Gazanfer Ağa'nın III. Murad'a müdâhalesinden çok, pâdişâh'ın kanuna aykırı işlerinin varlığına yazar tarafından işaret edilmiş olması önemlidir.

1. Ruk'a Cem'i (Şikâyet Dilekçelerinin Toplanması)

III. Murad tahta çıktığında aynı zamanda eniştesi olan *Sadrâzam Sokullu Mehmed Paça*'yı sadrâzamlık görevinde bırakmak zorunda kaldı. Ancak, Sadrâzam aleyhinde çalışanlar alttan alta faaliyette bulunuyorlardı. Bunlar arasında 'Âli'nin *Künhü'l-Ahbâr*'ında adını verdiği *Şemsi Paşa*'nın açıkça düşmanlık hislerini ortaya koyduğunu belirtmektedir.⁴

Hatta bu *Şemsi Paşa*; “*Vezîr-i 'Azâm'a inanman, size arz eyledüğü ahvâli toğrı sanman. Ahvâl-i enâmle bizzat mukayyed olmanız yeğdür*” diyerek, Sadrâzam'ın, Padişahdan bir çok şeyi gizlediğini belirtmiştir. Buna karşılık da halkın şikâyetlerini doğrudan, Padişaha iletmelerini temin için “*ruk'a şikârına gidelim, şâh-bâzâne deprenüp sunulan nâmeleri hammâme gibi pençemize alup sayd idelim...*” teklifinde bulunmuştur. Böylece, halkın şikâyetlerini yazacakları vesikaları (*ruk'a*) bizzat toplama gibi yeni bir uygulama başlatılmıştır.

Bu uygulama ve sonuçları hakkında 'Âli görüşlerini şöylece ortaya koymaktadır: “*Egerçi ki bu vaz'a rağbet gösterdiler. Lâkin eşirrây-ı zemâne irhâ-i 'inân idüp yüz virdiler. Herkes 'adûsun hakkında ruk'alar sunmağa ve nice iftirâlar ile türâhât yazup virmeğe başladı. Re'âyâ ise ednâ bahâne ile hâkimlerinden şikâyetler idüp 'azl ü teftişlerine ol semtden sülûka mukayyed oldı. Hâlâ ki bu vaz'a dahi mübâşeretleri aslâ netice virmedi. Her atlandıklarında nice nice bin ruk'alar sunulub okunması bile müte 'azzir oldı*”⁵

¹ *Künhü'l-Ahbâr*, Kayseri Râşid Efendi nüshası, Nu: 920, v.460a; Dr. FARIS ÇERÇİ, *Künhü'l-Ahbâr'a Göre II. Selim, III. Murad, III. Mehmed Devirleri ve Mustafa 'Âli'nin Tarihçiliği*, Kayseri, 1996, 278.

² *Künhü'l-Ahbâr*, v.492b; . FARIS ÇERÇİ, a.g.e., 137, 389.

³ *Künhü'l-Ahbâr*, v.492a.

⁴ *Künhü'l-Ahbâr*, v.493a.

⁵ *Künhü'l-Ahbâr*, v.493a-b.

Bu ifâdelerinden sonra ‘Âlî, halkın şikâyetlerini kendilerinin yazacakları “ruk’alar”dan değil, sözüne güvenilir istihbarât görevlileri (*câsuslar*) vasıtasıyla öğrenmenin daha doğru olduğunu belirtmektedir. Nitekim müellifimiz başka eserlerinde de bu konuyu ele almakta ve pâdişaha tavsiyelerde bulunmaktadır.⁶

2. Sadrâzamların Yetkilerinin Kısıtlanması

“Ruk’a cem’i”nin doğurduğu karışıklılık ve kanunsuzluktan başka, bir de “hatt-ı hümayûn kesîreti” ortaya çıktı diyen ‘Âlî, bu konuda *Kühü’l-Ahbâr*ında şu açıklamayı yapmaktadır:

“... ikinci ihlâle bâ’is Hatt-ı Hümayûn kesîretinde ki âdet oldu ki, bunlar zamanına gelince cülûs-ı taht-ı saltanatla kâm-rân olan âbâ vü ecdâdına hiç bir pâdişâh mansıb için hatt göndermesi ve ol hatt-ı berây-ı temessük-i hıfzolınması değil, görünmesi bile mümkün olmamış idi. Vüzerâ ki ‘arza girdi. Vezîr-i a’zâm olan zât-ı muhterem menâsip telhislerini bir bir okardı. Buyurulanları sâyirinden tefrîk idüp taşra çıkdıkda mûcibince ‘amel kalurdu. Ammâ bunlar zamânında vech-i âhâr hüveydâ oldu. Ya ‘nî ki mutlakâ menâsip tevcihinde kavli-pâdişâhî ile ‘amel idüp, Hatt-ı şehri-yârî temessüki peydâ oldu. Ve Sadr-ı a’zâm olanlara i’timâd dâyireleri mün’adim olmağın menâsip telhisleri bizzat okınmağla virilmeyüp gönderilmekle ve üstüne buyurıldı yazılmağla cereyan oldu. Ancak Vüzerâyyla girdikde okadıkları terakkî ve ibtidâ emirleri makûlesi ba’zı cüzviyyât kaldı. Bu haysiyetle Sadr-ı a’zâm olanlarda ciddeden istiklâl kalmayup Harem Ağaları ve muhazzirâtın takarrubla müstesnâları umûr-ı memlekete karışdı. Giderek bir hâle vardı ki, tuğralı ahkâm rağbetden düşdi. Mahall-i fırsatdur diyü sitem-kârlar ahz u rişvete dürüşti. ‘Âkibet her nesne hattı ile olmağın ahkâmıla ‘amel tarîkası nesh olunmuş hükme döndi.”⁷

Bu ifâdeleri ile ‘Âlî, devlet işlerinde de kanun dışı, alışılmamış uygulamaların görülmeye başladığını anlatmaktadır. III. Murad zamanına kadar, Vezîr-i ‘azâm pâdişâh huzûruna çıkarak, telhislerini sultana arzederdi. Pâdişâhın husûsî istek ve emirlerini diğerlerinden ayırır ve böylece devlet işlerini yürütürdü. Zamanla gerek diğer vezirlerin, gerekse Harem Ağalarının müdâhalesi ile Sadrâzamların bağımsızlıklarının azaldığı ve yetkilerinin kısıtlandığı görülmektedir.

3. Vezirlikten İstifaya Kadar Götüren Uygulamalar

Mısır Beylerbeyliği görevindeki başarılarından sonra Vezirlik pâyesine yükseltilen Enderûndan yetişme *Hadım Mesih Paşa* (öl.1592), *Özdemiroğlu Osman Paşa*’nın ölümü üzerine (1585) sadrâzamlığa getirildi. ‘Âlî, onun sadrâzam olduktan sonraki faaliyetlerinden söz ederken, kendisini; “islâh-ı ahvâl-i âleme nasb-ı nefis eyledi” diye tanımlamaktadır. Samimiyetle görevi üstlenerek icrâatta bulunurken, bürokratik kadrolarda da değişiklik yapmaktadır. Bunlardan biri *de Reîsü’l-Küttâb Hamza Çelebi*’nin yerine yine ehl-i kalemden *Küçük Hasan Bey*’i tayin etmesidir. Hattâ bu tayini, pâdişah da onayladığı halde ne oldu ise oldu, Hamza Çelebi, Sadrâzâmın bilgisi dışında tekrar Reîsü’l-Küttâblığa getirildi. Bunun üzerine Mesih Paşa: “Ben seni kullanmazın sadâkat ve istikâmetde kendüme hem-meslek olmayan şahsı riyâsete istihdâm itmez” diyerek, Hamza Çelebi’nin Reîsü’l-Küttâblığa getirilmesine karşı olduğunu açıkça belirtmiştir. Hatta bu konuda Pâdişâha bir iki defa da telhis arzettiği halde kendisine: “Sana lâzım olan biz nasb itdüğümüz kimseleri kullanmaktır” cevabı verildi. Bunun üzerine yetkisiz bir sadrâzam olmaksızın, çekilmeyi yeğleyen Mesih Paşa, dört ay önce getirildiği bu görevinden istifâ etmeyi tercih etmiştir. Bunun üzerine ‘Âlî, şu mısraları buraya uygun bulmuştur:

Sunulamaz degme bir düstûra şâhım, sadr-ı istiğnâ
Görinmez böyle merdin ‘aynına dünya ve mâ-fihâ
Vekâlet ma’nâda bir saltanatdur ictinâb eyle
Anı terk eyleyen dânyâya benden merhabâ sehlâ⁸

⁶ MEHMET ŞEKER, *Gelibolulu Mustafa ‘Âlî ve Mevâ’idü’n-Nefâis fi Kavâidi’l-Mecâlis*, Ankara, 1997, 45-50, 136.

⁷ *Kühü’l-Ahbâr*, v.493b.

⁸ *Kühü’l-Ahbâr*, v. 552a

Bu arada vezirlerin adâletsiz uygulamalarından şikâyetlerin arttığını gösteren örnekler de veren Tarihçimiz, Enderûndan yetişerek, sadrâzamlığa kadar yükselen Ferhad Paşa (öl.1595)dan halkın şikâyet ettiğini, hatta; “vilâyetler kâdîleri ulağa binip seyirtmeğe vilâyet elden gitti deyû dîvâna gelüp takrîr itmeğe başladılar” diye yazmasına sebep olmuştur.⁹

II. RÜŞVETİN YAYGINLAŞMASI VE PARANIN DEĞER KAYBETMESİ

1. Rüşvetin Yaygınlaşması

Bir saltanatın yıkılışının önemli sebeplerinden birinin rüşvet olduğunu kabul eden ‘Âlî;
Olsa bir memleketde rüşvet-hâr
Ger şeh ü ger vezir ü ger ağyâr
Ol ikinci genci il hasâret ider
Şeh kalur şöyle malı ğayra gider

mısralarında rüşvetin yenmesi halkın zarara uğramasına yol açacağından vergi vermek suretiyle pâdişâhın saltanatının devamını sağlayan ve re‘âyâdan alınan vergilerle dolu kalan hazinenin zayıflamasına sebep olacağından ve aynı zamanda rüşvet alınıp verilmesinin saltanatın yıkılmasına sebep olacağı görüşünü belirtmektedir.¹⁰

‘Âlî’ye göre devlet yönetiminde görevli olan bir kişinin mevkîni yükseltmek için iki yol vardır. Biri çalışma ve gayrettir. Diğer bir yolda rüşvet almak ya da vermektir. “Gerçi yükselmeye lâayık olan bilginler mevkîi kapmak için kimseye rüşvet vermezler. O göreve lâayık olanlardan da, faziletili büyükler akça almağa kalkışmazlar” diyen yazar, rüşvetle iş başına gelenlerin durumunu şöyle anlatıyor:

Rüşvet vermek suretiyle görev alanlara rağbet gösterilmez. Bu yüzden rüşvetle iş başına gelenler görev yerindeki zâtları birbirine düşürür. Aklınca simsarlık edip iş başına gelmek için verdiğini çıkarmak ister. Böylece de görev yerinde düzen bozulur. Makâma lâayık olmayanlar memlekette işleri birbirine karıştırdılar, diyen müellifimiz, çağının durumunu şu mısralarla dile getiriyor:

Garib zillete düşdi ekâbir-i ‘âlem
‘Aceb se‘âdete irişdi nâ-kesân-ı zemîm
Ne aşçı kaldı ne başçı bî-şümâr rüşvetle
Çıkup manâsıb-ı a‘lâya oldı ehl-i na‘îm
Dağıldı gıtdi re‘âyâ ğanîler oldı fakîr
Nizâm-ı ‘asker-i islâm-ı bozdı zulm-ı ‘azîm
Zemâne halk muhassal usandı cânından
Behişt memleketi nâr-ı rüşvet itdi cahîm¹¹

Devlet hizmetinde görev alanların rüşvet aldıklarını pâdişaha bildirmek gerektiğini ifade eden ‘Âlî, Pâdişahın rüşveti sevmediğini şu mısralarında anlatıyor:

Mala meyl itdi bahşış ü bezl için
İstemez anı her ki sûz u renciş için
İrtişâ sevmez ol ğanî dildür
Ĝazâbı mürteşîye kâtildür

⁹ *Künhü'l-Ahbâr*, v.580b.

¹⁰ *Mevâ'idü'n-Nefâis*, 72-73 bir başka beyit şöyledir:

İrtişây ile nâkaşât-ı ‘ukûl
Fitne bâbında açâ pençe-füşûl

(M.N. 73)

¹¹ *Mevâ'idü'n-Nefâis*, 91.

Rüşvet suçunu işleyenin, kişinin en yakını dahî olsa onu bildirmek gerektiğini söyleyen müellif, rüşvetin bir mülkün yıkılmasına sebep olan bir iş olduğunu, onun için de Pâdişahın eteğinin rüşvet kiriyile kirlenmemesi gerektiğini ifade etmektedir.¹²

Buna rağmen *Künhü’l-Ahbâr*ında Pâdişahın da rüşvete bulaştırıldığı ile ilgili bir hikâyeye yer vermektedir.

III.Murad’ın nedim ve musâhibi olan Şemsi Ahmed Paşa [İsfendiyaroğullarından (yıkılışı 1461) son hükümdar olarak kabul edilen Kızıl Ahmed (İsmâil’in kardeşi)in torunudur.] aklınca dünyanın durumunu ıslah edecekti. Gördü ki, Pâdişahın yapısında dünya sevgisi daha ağır basıyor. Yâni dinar ve dirheme râğbete daha yatkındır.

Şemsi Ahmed Paşa, Pâdişaha şöyle yaklaşır; “*Sadrâzamınız olan Tavîl Mehmed Paşa fülân Beylerbeyinden otuzbin altın rüşvet aldı ve fülândan da yirmibin dinar alıp makâmında bıraktı. Halbuki bu ülke ve bütün makam ve rütbeler bunca kâr-zarar, alış-veriş ve emrindeki mansıb ve ululuk sizin iken neden ki veziriniz kırkar, ellişer bin altın alıp, mansıplar vire. Zâtınıza bir küçük parça bile düşmeye*” diye şeytanca bir yaklaşımla rüşvete özendirdikçe; “*Hiç Padişahların rüşvet alması uygun mudur? Tatalım ki câiz ola; doğrudan doğruya rüşvet olmaları ile devletleri ayakta durabilir mi? İlkın bu durum nasıl mümkün olur*” dediklerinde; “*Sizin bizzat almanız gerek değildir. Hatta vâsıta ile alınınca hiç kimse sizin rüşvet aldığınıza hükmetmez. Hamdolsun vâlide-i celileniz ve Kapu Ağası her hizmete hazırdırlar. Hatta bendenize buyurursa ben de canla başla hizmetinizdeyim. Bu durumda bu yetkiyi vermenize bir engel var mı?*” diye Pâdişahı yoldan çıkardı. “*Vâlidiseni yed-i rüşvet ta’yîn etdirip bir maddeden kırk bin filori alınmasına sebep oldu.*” Şemsi Paşa açıklandığı üzere mal ve rüşvetin alınışı gerçekleştiği gün Pâdişahın sarayından evine sevinçle döndü. Koçi adlı Kethüdâ’sını bu olaydan haberdar ederek olup biteni anlattığını ‘Âlî şöylece kaydediyor:

“*Lillâhi’l-hamd Âl-i Osmânî’den Kızıl Ahmedli’nin intikâmın aldım.*” diye şükr eyledi. Hatta müellif-i hakîr anda hazır bulunup; “*Ne vecihle intikâmın aldınız? didikde; “Pâdişâhı rüşvete tadındırdım. Hatta bu gün bir yerden kırk bin sikke mikdârı bir böyücek lokma taddırdım. Ba’de hâzâ ne Pâdişah rüşvet almakdan ferâğat ider ve ne rüşvetle mülki pâ-y-dâr olup kendüsi ikâmet eyler. Anlar bizi mülk-i mevrûsımızdan nice dûr itdiler ise ‘an karîb bende anların kâr u bâr-ı saltanatından mehcûr olmalarına sebep oldum*” diye açıkladı.¹³

2. Paranın Değer Kaybetmesi

“*Dirhem-i Osmânî*” diye bilinen Osmanlı sikkesinin zaman içinde kırkıla kırkıla değer kaybettiğini belirten ‘Âlî, bunda yahûdilerin rolü olduğunu açıkça ifade etmektedir. Devrin sarraflarının parayı alırken yok pahasına alıp, satarken de yüksek fiyatla sattıklarını kaydeden müellifimiz “*nükûd-i Osmânî*”nin üç kısma ayrıldığını şöylece açıklamaktadır. Küçüğünün altmışı bir filoriye, büyüğünün ellisi bir filoriye, ikisinin ortasında olan dirhemnin ellibeşi de bir filoriye harcanmaktaydı. Bu uygulama kanuna aykırı yapılmaktaydı, haklı olarak halkın tepkisine yol açmıştır.¹⁴ Nitekim Sultan III. Murad’ın filoriye müdahale ederek, paranın değerinin düşürüldüğünü ‘Âlî, aşağıda şöylece anlatmaktadır:

“*Bi’l-âhare târih-ı hicrî sene-i tis’in ve tisa mi’e (h.990/m.1582) karîb oldıkda filori ve gurus beşer onar akçe ziyâde olup giderek yigirmişer otuzar akçe izdiyâdiyye ruhsat verildi ve beyne’n-nâs bu eda’-i hâss-ı şöhret-i bî kıyas buldı ki Sultan Murâd Hân bir filoriyi ellerine almışlar; “yüzyigirmi akçe değmez mi” deyu havassına söylemişler. Ya’ni ki hazîneleri zâhiren iki kat olmak ve bir filori ‘ulûfe-horâna yüzyigirmiye virilmekle hazâyin izdiyâd bulmak fikrin itmışler. Me’a hâzâ bu sevdâyı hâm müzil-i râhat ü intizâm oldı. İhtilâl-i eyyam-ı devletleri cümleden evvel bu tarikle tazarrur buldı. Zîrâ ki, ecdâd-ı ‘izâmları himmet-i evliyayla vaz’ itdükleri kamunun bozulması ‘ayn-ı*

¹² *Mevâ’idü’n-Nefâis*, 13-14. Nitekim ‘Âlî, devrini yaşadığı sultan Mehmed (III)in rüşvete yanaşmadığını rüşvet alış verişine karşı çıktığını yazmaktadır. Bu konudaki görüşleri için bkz.; *Mevâ’idü’n-Nefâis*, 105-106.

¹³ *Künhü’l-Ahbâr*, v.494b-495a.

¹⁴ *Künhü’l-Ahbâr*, v.496a; FARIS ÇERÇİ, a.g.e., 101-102.

mazarrat u ziyân idüğini bilmediler. “Az tama‘ çok ziyân” meselini bu husus için vârid olmuş kazıyye idüğünü idrak kalmadılar. Teâmül-i nâs ki narh u iş‘ârdan te‘âdül iledür. Filori yüzyigirmiye çıkağı gibi her nesnenin bahâsı muzâ‘af oldu ve kıyyesi beşere satılan me‘kâlât onara virilmek evvel vehlede vuku‘ buldı. Giderek artması ehl-i sük’un himmet ü ittifâklarına ta‘lik olundu. Mısır-ı Kâhire‘den gayr-ı memâlikde bir kânûn ve tefâvüt mukarrer oldu. Ammâ Mısır ‘askeri tağyîr-i mu‘âmelede rızâ göstermeyüp anlarda evvelki minvâl üzre kaldı. Her çend ki, fukarâ Pâdişah‘a arz-ı hâller sundılar, iltifât itmedi. Vüzerâ ne kadar ki huddâm-ı dergâha bildirdiler. Kimse sözlerini tutmadı. Pâdişahın kul ulûfesinde fikr itdüği tefâvüt yalnız matbah-ı ‘âmire ihrâcâtındaki izdiyâdla berhem gelmedi ve ehl-i sük narh u iş‘âr kaydından kurtulup istedükleri gibi satmağa bu tu‘me-i hâm-ı nâ-fercâm sebep oldu.”¹⁵

Paranın değer kaybetmesi üzerine fiyatlarda dalgalanmalar görüldüğünü belirten ‘Âlî, buna karşı alınan tedbirlerin geçmişteki kanunlara ve kurallara uymaması sebebi ile halk arasındaki teâmüllerin dışına çıkıldığını da ifade ederek, esnafın fiyatları istedikleri gibi arttırmaya başladıklarını da kaydetmektedir.

SONUÇ

XVI. Yüzyıl Osmanlı tarihçilerinin önemlilerinden biri olarak kabul edilen Gelibolulu Mustafa ‘Âlî’nin en önemli eserlerinden biri de “Künhü’l-Ahbâr”ı olduğunu bilmekteyiz. Bu eseri, genel tarih olmakla birlikte, Osmanlı tarihinin XVI.yüzyılının, tarihçinin kendi dönemini ihtiva etmesi bakımından önem taşımaktadır. Özellikle tarihçinin kendi yaşadığı ve doğrudan kendisinin şahit olduğu olayları ihtivâ eden II. Selim, III. Murad ile III. Mehmed devirleri bakımından, ‘Âlî’nin eseri çok önemli bir kaynak eserdir. Bu eserden yararlanarak Osmanlı Devletinin XVI. yüzyıldaki toplum hayatının incelenmesi günümüzde bilinmeyen ve merak edilen bir çok yeni orijinal bilgileri bize kazandıracığı kanaatindeyiz.

Bu yüzyılda Osmanlı yönetici sınıfından şikâyetlerin doğrudan Pâdişaha iletilmesi için başlatılan “ruka‘ cem‘i” önemli bir hâdisedir. Zira bu durum âdeta toplumun kitlesel bir baş kaldırısı sonucunda ortaya çıkmıştır. Daha sonra da Sadrâzamların yetkilerinin kısıtlanmasını doğuran bir uygulamaya gidilmiştir.

Hatta bunun sonucunda uygulamalardan rahatsız olan Vezir Mesih Paşa vezâretten ayrılma zorunluluğunu duymuştur. Rüşvetin yaygınlaşmaya başlaması sonucunda bunu önleyici tedbirler alma yoluna gidildiğinin görülmesi, daha XVI. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devletinde bozulma emarelerinin ortaya çıktığını göstermektedir.

1. Hem bürokrasideki tecrübeleri ile hem de iyi bir gözlemci olması ile eserinde devrinin toplum yapısındaki bozuklukları, yozlaşmaları ve yolsuzlukları çok açık olarak yazmaktan çekinmemiştir. Gerçi yer yer duygularına kapılmış da olsa kişileri tenkid ederken aşırılığa kaçmakla birlikte, isâbet ettiği de görülmektedir.

2. Osmanlı tarihçileri içinde rüşvetin yaygınlaşmasını cesâretle tenkid eden ‘Âlî, kendi devrinde padişâhın da rüşvete bulaştığını ilk olarak haber veren tarihçilerden biri sayılabilir.

3. Devlet yapısındaki hantallığı daha o zamanlar farketmiş olan ‘Âlî, bunların düzeltilmesi ve ıslâhı için de çözüm yolları ve tavsiyeler teklif etmesi bakımından da, tarihçiler arasında öncülerden sayılabilecek bir konumdadır. İdârî görevlere getirilenlerin teâmüle uymadan kısa zamanda yükselmelerinin meşrû olmayan yollarla bu işi gerçekleştirmeleri rüşvetin yaygınlaşmasına sebep olmuştur diyen ‘Âlî, buna dâir bir çok örnekleri çekinmeden sıralamış olması itibariyle de önemli bir Osmanlı aydın bürokrati sayılabilir.

Sel baskınları, kıtlık ve pahalılık gibi olaylar yanında padişahların cülûsları ve ölümleri sırasında yapılan işlerle ilgili otantik bilgilerin yer alması *Künhü’l-Ahbâr*’ın değerini ve orijinalitesini daha da arttırmaktadır.

¹⁵ *Künhü’l-Ahbâr*, 496b; FARIS ÇERÇİ, a.g.e., 103.

BİBLİYOGRAFYA

1. Gelibolulu Mustafa ‘Âlî, *Künhü’l-Ahbâr*, Kayseri Râşid Efendi nüshası, Nu: 920.
2. FARIS ÇERÇİ, *Künhü’l-Ahbâr’a Göre II. Selim, III. Murad, III. Mehmed Devirleri ve Mustafa ‘Âlî’nin Tarihçiliği* (Doktora tezi), Kayseri, 1996.
3. CORNELL H. FLEISCHER, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire The Historian Mustafa ‘Âlî (1541-1600)*, Princeton, New Jersey, 1986; *Tarihçi Mustafa ‘Âlî Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratu* (Çeviren: Ayla Ortaç), İstanbul, 1996.
4. MEHMET ŞEKER, *Gelibolulu Mustafa ‘Âlî ve Mevâ’idü’n-Nefâis fî Kavâidi’l-Mecâlis*, Ankara, 1997.
5. MEHMET ŞEKER, “Political View of ‘Âlî: Evaluation of the Work of ‘Âlî So-Called “Fusûl-i Hall u ‘Aqd, Histoire Economique et Sociale de l’Empire Ottoman et de la Turquie (1326-1860)”, *Collection TURCICA* Vol. VIII, Paris, 1995, s. 855-864.